

AHOLI KASALLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI GEOGRAFIK OMILLAR

Safarov I.B – *Qarshi davlat universiteti o'qituvchisi*

Lutfullayev J.S - *Qarshi davlat universiteti talabasi. O'zbekiston*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada aholining kasallanishiga ta'sir etuvchi geografik omillar tizimli ravishda ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda iqlim sharoitlari, relyef, ekologik holat, tabiiy resurslar sifati, urbanizatsiya jarayoni, aholi zichligi, iqtisodiy omillar va hududiy infratuzilmaning sog'liq holatiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Shuningdek, geografik omillar va epidemiologik jarayonlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ilmiy manbalar asosida yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *geografik omillar, sog'liq geogrifiyasi, iqlim, relyef, ekologik muhit, urbanizatsiya, epidemiologiya, aholi zichligi, kasallanish darajasi.*

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЗАБОЛЕВАЕМОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ

Сафаров И.Б. – *преподаватель Каршинского государственного университета*

Лутфуллаев Ж.С. – *студент Каршинского государственного университета.*

Узбекистан

Аннотация: *В статье представлен систематический научный анализ географических факторов, влияющих на заболеваемость населения. В исследовании рассматривается влияние климатических условий, рельефа, экологического состояния, качества природных ресурсов, урбанизации, плотности населения, экономических факторов и региональной инфраструктуры на здоровье. Также на основе научных источников рассматривается взаимосвязь географических факторов и эпидемиологических процессов.*

Ключевые слова: *географические факторы, география здоровья, климат, рельеф, экологическая среда, урбанизация, эпидемиология, плотность населения, уровень заболеваемости.*

GEOGRAPHICAL FACTORS AFFECTING POPULATION DISEASE

Safarov I.B – *teacher of Karshi State University*

Lutfullayev J.S – *student of Karshi State University. Uzbekistan*

Abstract: *This article presents a systematic scientific analysis of geographical factors affecting the incidence of diseases in the population. The study examines the impact of climatic conditions, relief, ecological status, quality of natural resources, urbanization, population density, economic factors and regional infrastructure on health. The relationship between*

geographical factors and epidemiological processes is also highlighted based on scientific sources.

Keywords: *geographical factors, health geography, climate, relief, ecological environment, urbanization, epidemiology, population density, incidence rate.*

Aholi kasallanishining hududiy farqlanishi geografiya fanining muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biridir. Inson salomatligi faqat tashqi biologik omillargagina emas, balki geografik muhit bilan bog‘liq bo‘lgan iqlim, relyef, tabiiy resurslar, havo va suv sifati, landshaft tuzilishi hamda ijtimoiy-iqtisodiy sharoitga ham bevosita bog‘liqdir. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma‘lumotlariga ko‘ra, inson salomatligiga ta‘sir etuvchi omillarning 25–30 foizi tabiiy-geografik sharoitlarga to‘g‘ri keladi. Shu sababli tibbiy geografiya va sog‘liq geografiyasi hududlar bo‘yicha kasallanishni o‘rganishda ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur maqolada aholining kasallanishiga ta‘sir etuvchi geografik omillar kompleks tarzda tahlil qilinadi.

Geografik omillar — bu hududning tabiiy, ekologik va ijtimoiy-geografik sharoitlari bo‘lib, ular aholining sog‘lig‘iga bevosita yoki bilvosita ta‘sir qiladi. Tibbiy geografiya aynan shu omillarni ilmiy o‘rganadi. Iqlim aholi sog‘ligining eng muhim geografik belgilovchisi hisoblanadi.

- Harorat: issiq iqlimda issiq urishi, suvsizlanish, ichak infeksiyalari; sovuq iqlimda esa o‘pka kasalliklari, gipertoniya ko‘payadi.
- Namlik: yuqori namlik zamburug‘li va respirator kasalliklarni kuchaytiradi.
- Shamol va chang: nafas yo‘llarini qo‘zg‘atadi (astma, bronxit).
- Quyosh radiatsiyasi: ortiqcha UV nurlanishi teri kasalliklarini, kamligi esa D vitamini yetishmovchiligini yuzaga keltiradi.

Hududning baland-pastligi, tog‘, dasht yoki vodiya joylashuvi kasallanish darajasiga ta‘sir qiladi.

✓ Tog‘li hududlar: kislorod kamligi yurak-qon tomir kasalliklarini kuchaytiradi.

✓ Cho‘l va dasht: chang ko‘pligi sababli allergiya, astma, teri kasalliklari ko‘p uchraydi.

✓ Vodiy va botqoqlar: namlik yuqori bo'ladi, bezgak va suv orqali yuqadigan kasalliklar keng tarqaladi.

Inson faoliyati tufayli yuzaga kelgan geografik-ekologik sharoit salomatlikka katta ta'sir ko'rsatadi. Havo ifloslanishi: sanoat gazlari va avtomobil chiqindilari nafas yo'llari, allergik va yurak-qon tomir kasalliklarini oshiradi. Suv ifloslanishi: ichak infeksiyalari, jigar va buyrak kasalliklarini ko'paytiradi. Tuproqdagi og'ir metallar: oziq-ovqat orqali zaharlanish va endokrin tizim muammolariga sabab bo'ladi. Radiatsiya: saraton va genetik kasalliklar xavfini oshiradi.

Aholining hududiy joylashuvi va demografik omillar; Aholi zichligi: zich hududlarda infeksiyon kasalliklar tez tarqaladi. Urbanizatsiya: yirik shaharlarda shovqin, stress, ekologik ifloslanish, surunkali kasalliklarni ko'paytiradi. Migratsiya: virus va infeksiyalarning bir hududdan boshqasiga o'tishiga sabab bo'ladi.

Ijtimoiy-iqtisodiy geografik omillar. Daromad darajasi: kambag'al hududlarda ovqatlanish sifati past bo'lib, kasallanish darajasi yuqori bo'ladi. Tibbiy infratuzilma: uzoq qishloqlarda shifokorlar yetishmasligi, kech tashxis qo'yilishi kasallanish ko'rsatkichlarini oshiradi. Sanitariya sharoitlari: ichimlik suvi tizimi, kanalizatsiya va chiqindilar boshqaruvi sog'liqqa bevosita ta'sir qiladi.

Keskin kontinentallik yoki yuqori harorat inson organizmida issiqlik stressini yuzaga keltiradi, natijada yurak-qon tomir kasalliklari, issiq urishi va suvsizlanish hollari ko'payadi. Sovuq iqlimda esa sovqotish, o'pka va yuqori nafas yo'llari kasalliklari, gipertoniya ko'p uchraydi. Yuqori namlik qo'ziqorin kasalliklari va respirator infeksiyalar tarqalishiga zamin yaratadi. Atmosfera bosimining keskin o'zgarishi esa gipertoniya va yurak ishemik kasalliklari bo'lgan bemorlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ultrabinafsha nurlanishning me'yoridan yuqori bo'lishi teri saratonlari xavfini oshiradi; yetishmovchiligi esa D vitamini defitsitiga sabab bo'ladi.

Xulosa: Aholi kasallanishiga ta'sir etuvchi geografik omillar o'z tabiatiga ko'ra murakkab va ko'p qirrali bo'lib, ular tabiiy-geografik, ekologik va ijtimoiy-

iqtisodiy sharoitlarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Tibbiy geografiya fanining tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, geografik omillar aholining sog'liq darajasi, kasallanish ko'rsatkichlari va kasalliklarning hududiy tarqalishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Birinchidan, iqlim omillari — harorat, namlik, atmosfera bosimi, shamol tezligi va quyosh radiatsiyasi inson organizmining fiziologik holatini belgilovchi asosiy omillardir. Issiq va quruq iqlim sharoitida suvsizlanish, oshqozon-ichak infeksiyalari, yurak-qon tomir tizimi kasalliklari kuchayadi, sovuq hududlarda esa o'pka va yuqori nafas yo'llari kasalliklari ko'proq uchraydi. Iqlim sharoitining keskin o'zgaruvchanligi, ayniqsa kontinental mintaqalarda, meteozevisimlikni oshiradi va surunkali kasalliklarning zo'rayishiga sabab bo'ladi.

Ikkinchidan, relyef va landshaft xususiyatlari ham sog'liq holatiga muhim ta'sir ko'rsatadi. Tog'li hududlarda past kislorod bosimi yurak va nafas tizimi kasalliklarini kuchaytiradi, cho'l hududlarida esa chang va yuqori harorat allergiya, astma va teri kasalliklarini ko'paytiradi. Vodiy va botqoqli yerlar esa namlik yuqoriligi tufayli infeksiya va parazitlar kasalliklarning tarqalishiga qulay sharoit yaratadi.

To'rtinchidan, aholining hududiy joylashuvi, urbanizatsiya darajasi va demografik jarayonlar ham kasallanishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Aholi zich joylashgan hududlarda infeksiya kasalliklari tez tarqaladi, migratsiya oqimlari esa kasalliklarning geografik makon bo'ylab keng tarqalishiga sabab bo'ladi. Urbanizatsiya jarayonida transport ifloslanishi, shovqin, stress, ovqatlanish tartibining buzilishi va sedentarlik kabi omillar surunkali kasalliklarning ortishiga olib keladi.

Beshinchidan, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar — daromad darajasi, ta'lim saviyasi, sanitariya-inshootlar mavjudligi, toza ichimlik suvi bilan ta'minlanish — geografik omillar bilan chambarchas bog'langan holda aholining umumiy sog'liq ko'rsatkichlarini shakllantiradi. Qishloq hududlarida tibbiy xizmatlarning

yetishmovchiligi, kech tashxis qo'yilishi va ekologik monitoringning zaifligi kasallanish ko'rsatkichlarining yuqori bo'lishiga olib keladi.

Umuman olganda, geografik omillar o'zaro kompleks ta'sirda bo'lib, ularning har biri alohida emas, balki bir-biri bilan bog'liq holda aholi salomatligini belgilaydi. Shu sababli hududiy sog'liqni saqlash siyosatini shakllantirishda iqlimiy, ekologik, demografik va iqtisodiy sharoitlarni chuqur o'rganish zarur. Bevosita geografik yondashuv kasalliklarning hududiy farqlarini aniqlash, kasallanish dinamikasini prognozlash va profilaktika choralari samaradorligini oshirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Taklif va tavsiyalar

1. Hududiy sog'liq xaritalarini yaratish – iqlim, ekologiya va demografik ko'rsatkichlarga asoslangan tibbiy-geografik xaritalar kasalliklarni oldindan prognozlash imkonini beradi.

2. Ekologik monitoringni kuchaytirish – havo va suv sifatini muntazam o'lchash, xavfli hududlarda aholini ogohlantirish tizimini joriy etish.

3. Cho'l va sanoat hududlarida yashovchilar uchun profilaktika dasturlari – changdan himoyalash, filtrlangan suv iste'moli va nafas yo'llari kasalliklarini erta aniqlash.

4. Tog'li hududlarda moslashuv dasturlarini joriy etish – kislorod tanqisligiga moslashtiruvchi tibbiy mashg'ulotlar, yurak-qon tomir kasalliklari nazorati.

5. Urbanizatsiya jarayonini boshqarish – transport ifloslanishini kamaytirish, yashil hududlar sonini oshirish, jamoat sog'lig'iga doir infratuzilmani kengaytirish.

6. Aholining sog'liq madaniyatini oshirish – gigiyena, to'g'ri ovqatlanish, ekologik xavfsizlik bo'yicha ma'rifiy kampaniyalar.

7. Tibbiy xizmatning hududiy tengligini ta'minlash – qishloq joylarda zamonaviy diagnostika va tez tibbiy yordam tizimlarini kuchaytirish.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Qarshiboyevna K. N. Aholi salomatligi va sog'liqni saqlash tizimini yaxshilashda horijiy mamlakatlar tajribasi // PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – С. 112-117.
2. Komilova N. K. et al. Territorial definitions of population mortality in Uzbekistan //Astra Salvensis. – 2019. – T. 1. – С. 619-640.
3. Safarov I. B. Geographical features of pilgrimage tourism (in the case of Kashkadarya region) //Экономика и социум. – 2023. – №. 2 (105). – С. 321-324.